

Józef Wiesław Rosłon

"Christliche Theologie des Judentums", Clemens Thoma, Aschaffenburg 1978 : [recenzja]

Collectanea Theologica 57/4, 189-192

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

cyjanie, świadcząc wzajemnie o swojej wierze wobec drugiej strony i nie ukrywając swej niewiary, czyli stawiając sobie pytania i dając odpowiedzi.

W książce takie odpowiedzi starała się dawać s. Hedwig Wahle na wyżej zebrane poglądy żydowskie Ronaia, wyznając przekonania katolickie.

o. Józef Wiesław Roston OFMConv., Warszawa

Clemens THOMA, *Christliche Theologie des Judentums*, wprowadzenie — David Flusser, Aschaffenburg 1978, Paul Pattloch Verlag, s. 300 (*Der Christ in der Welt*, seria VI: *Das Buch der Bücher*, t. 4 a/b).

Książka wkrótce będzie obchodziła dziesięciolecie swego istnienia, ale wciąż posiada wartość jako próba (chyba bardzo udana) systematycznego ukazania relacji między judaizmem i chrześcijaństwem od strony teologicznej na przestrzeni wieków do czasów dzisiejszych: jaki był obraz judaizmu w teologii chrześcijańskiej i jak widzieli chrześcijaństwo uczeni żydowscy, rozwijający nadal swoją wykładnię Biblii w zmieniającej się sytuacji historycznej?

Autor książki, dr Clements Thoma (ur. 1932) jest profesorem zwyczajnym nauk biblijnych i judaistyki na Wydziale Teologicznym uniwersytetu w Lucernie. Jest również współwydawcą i współredaktorem chrześcijańsko-żydowskiego czasopisma „Freiburger Rundbrief”. W gronie wydawców jest odpowiedzialny za żydowską historię i teologię nowej *Theologische Realenzyklopädie*. Jest konsultorem dla zagadnień stosunku chrześcijaństwa do judaizmu w watykańskim Sekretariacie dla Spraw Jedności. Od 1964 r. wydaje wiele publikacji o historii i teologii żydowskiej oraz o teologicznym dialogu z żydami.

Zawartość omawianej pozycji można po krótko przedstawić następująco: Po krótkiej *Przedmowie* następuje jakby wstęp czy wprowadzenie pióra Dawida Flussera, profesora zajmującego się czasami nowotestamentowymi na uniwersytecie hebrajskim w Jerozolimie, nad którego treścią warto się dłużej zatrzymać, gdyż daje on ujęcie ogólne problemów, które zdaniem strony żydowskiej powinny znaleźć miejsce w chrześcijańskiej teologii żydostwa, zarazem jest reprezentacyjne dla stanowiska współczesnych uczonych żydowskich wobec Jezusa Chrystusa, Nowego Testamentu i zagadnień teologicznych chrześcijańskich. Ideą przewodnią podanych tu myśli jest ułatwienie dialogu chrześcijańsko-żydowskiego.

Nadmienić jeszcze wypada przedtem, że książkę swą poświęcił autor zmarłemu w 1977 r. przyjacielowi żydowskiemu, profesorowi dr. Mosze Schwarcz z Bar Ilan uniwersytetu w Tel Awiwie, który w semestrze zimowym 1977/78 miał gościnne wykłady na Wydziale Teologicznym w Lucernie na temat *Pojęcia teologiczne we współczesnej żydowskiej filozofii religii* (*Theologische Konzepte in der modernen jüdischen Religionsphilosophie*). Był on zaangażowany w sprawie dialogu żydowsko-chrześcijańskiego.

David Flusser widzi w książce C. Thoma poważny wkład do owocnego dialogu chrześcijańsko-żydowskiego. Pozwala ona bowiem lepiej poznać i zrozumieć duchowość żydowską, zwłaszcza z okresu drugiej świątyni oraz elementy myśli żydowskiej przyjęte w chrześcijaństwie. Właściwie ustawiony i owocny dialog natomiast jest konieczny, bowiem, zdaniem Flussera, nadal tkwią ukryte w mentalności chrześcijańskiej przejawy antysemityzmu, a chrześcijaństwo dzisiaj tylko wtedy może być wiarygodne, gdy się uwolni od starych i nowych przejawów antyjudajizmu i jeszcze głębiej się zakorzeni w spuściźnie żydowskiej (s. 8). D. Flusser wskazuje, że antysemityzm drugiej połowy XIX w. nie miał korzeni chrześcijańskich, lecz sięgał do źródeł starożytnego antysemityzmu grecko-rzymskiego. Także za Oświęcim nie można obwiniać chrześcijan jako takich, ale motywy rozpowszechniane przez antyjudajizm trafiły u nich na niedostateczne uświadomienie, co uwa-

za z kolei za winę ówczesnych teologów, duszpasterzy i nauczycieli religii, nie ukazujących należycie związków łączących chrześcijaństwo z judaizmem. Tu widzi poważną rację za potrzebą chrześcijańskiej teologii judaizmu, która winna obejmować dwie główne dziedziny: teologiczne uporanie się z faktem istnienia aż do dzisiaj niechrześcijańskiej religii żydowskiej, chociaż chrześcijaństwo uważa, że przyjęło duchowe dziedzictwo tej religii, oraz niechrześcijańskiego żydostwa. Drugą dziedziną jest także podchodzenie do żydostwa, które pozwala nie tylko wyróżnić elementy żydowskie przyjęte do chrześcijaństwa, ale je głębiej zbadać i naświetlić ich rozwój i rolę w nauce chrześcijańskiej, poprzez lepsze poznanie nauki żydowskiej w jej rozwoju.

Co do pierwszej dziedziny, niepokoiła ona już św. Pawła (Rz), i ewangelistów (Mt, Łk) oraz pierwsze pokolenie chrześcijan wskutek oddzielenia się chrześcijaństwa pochodzenia pogańskiego od judaizmu. Zdaniem Flussera pozostał wciąż wielki uraz w teologii chrześcijańskiej na tym punkcie, jak i odnośnie stosunku do Prawa (Rz, Ga). Żydostwo współczesne przechodzi kryzys wskutek emancypacji i asymilacji, zaniku identyczności i wiedzy żydowskiej. Mniej odbija się to na wierze, bo zawsze inaczej pojmowali ją i pojmują niż chrześcijanie, łącząc nie z prawdami do wierzenia, lecz z samym bytowaniem żydów jako narodu wybranego. Zaleca, by w rozważaniach teologicznych strona chrześcijańska brała pod uwagę nie aktualny stan religii żydowskiej, lecz stan, jaki sami żydzi uważają za „ortodoksyjny”, by traktować cały naród wybrany jako świadka wiary łącznie z zagadnieniem jego powrotu do Kraju i rozwijania religii znowu w Ziemi Obiecanej.

Nad drugą grupą zagadnień również szerzej się zatrzymuje. Zaleca badać rozwój zaczerpniętych z żydostwa idei nie tylko w Starym Testamencie i w literaturze międzytestamentalnej (księgi deuterokanoniczne i apokryfy), ale u pisarzy żydowskich, w literaturze z Qumran i rabinistycznej aż do ukończenia Miszny (ok. r. 200 po Chr.), a jeszcze lepiej — do śmierci R. Jochanana z Tyberiady (279 r. po Chr.), i do tej daty rozciąga czasowy zakres judaizmu (nie do r. 70 po Chr.). Na szeregu przykładów wskazuje Flusser, jak bliskie sobie ideologicznie są obie religie: wiara i jej rola, mesjanizm, eschatologia, nadzieja zbawienia. Jako przykłady do bardziej szczegółowego porównania bierze naukę Pawła o grzechu pierworodnym, antropologię Pawłową, naukę o łasce, teologię śmierci zadośćczynnej (ublagalnej), o wpływie żydowskiej teologii hipostaz na chrystologię, o typologii Chrystusa w Hb (Mesjasz arcykapłański) i in. Zajmuje się z kolei dychotomią: Jezus historyczny a popaschalny kerygmacyjny Chrystus. Z punktu widzenia żydowskiego przedstawia pogląd na mesjańską świadomość Jezusa, uważając, że w pierwotnym przekazie ewangelii zawierało się jej poświadczenie bardziej oryginalne i wymowne, niż w greckim ujęciu ewangelii opracowanym w kategoriach myślenia greckich. Sądzi, że przez badania filologiczne, krytycznoliterackie i w oparciu o podłoże hebrajskie i żydowskie można wierniej odtworzyć oryginalne idee związane ze świadomością mesjańską Jezusa oraz nakreślić rozwój „żydowskiej” chrystologii prowadzący od Jezusa do Pawła, opartą na materiale żydowskim, a jednak różną od wiary żydowskiej przed- i pochrześcijańskiej. Uważa, że jednak nie istniało przeciwstawienie nauki Jezusa do żydowskiej, a Jezus był wiernym wyrazicielem wiary i nadziei swego narodu. Także zarzuty stawiane w dyskusji z faryzeuszami mieszczą się w ramach dyskusji znanych z innych pism żydowskich. Natomiast konfrontację ostrą z saduceuszami Jezus przyplacił życiem. Odnośnie antysemityzmu przejawiającego się w Nowym Testamencie, uważa, że są wprowadzone tego rodzaju wypowiedzi przez późniejszych „półkościelnych” przedstawicieli chrześcijaństwa pogańskiego (nie żydowskiego), że pozbawione są głębi, bardzo ogólne i przedstawiają nastawienie chrześcijan do żydów (faryzeuszów) z czasów już po oddzieleniu, a służyły celom polemicznym. Klucz do właściwego odczytania ewangelii synoptycznych, Jana i Pawła widzi w głębszym zrozumieniu ich ducha oryginalnego i sfery pojęć żydowskich.

Właściwe dzieło, którego autorem jest Clemens Thoma, posiada podwój-

ny podział treści: na części i rozdziały oraz na 229 paragrafów (numeracja ciągła). Treść poszczególnych odcinków oznaczonych paragrafami podana jest jako pierwszy z indeksów. Ma ona formę krótkiego zdania, jakby tytułu poszczególnego paragrafu. Następuje wykaz dzieł cytowanych w skrócie w trakcie dzieła, wykaz skrótów, bogaty wykaz literatury, spis treści i ponadto wykaz tomów, które ukazały się do marca 1978 r. w 16 seriach encyklopedii *Chrześcijańin w świecie (Der Christ in der Welt)*, wydawanej przy współpracy autorów niemieckich i francuskich (kierownictwo doradcze Johannes Hirschmann SJ).

Treść podzielona została na trzy części. Część I: *Wprowadzenie w teologiczną rzeczywistość żydowsko-chrześcijańską*, z czterema rozdziałami: *Inicjatywy stworzenia chrześcijańskiej teologii judaizmu; Istota chrześcijańskiej teologii judaizmu (zasadnicze postawy, definicje, związki z historią); Znaczenie Starego Testamentu dla chrześcijańskiej teologii judaizmu; Czy istnieją sprzeczności pojęciowe?* Część II: *Jezus Chrystus i jego posłannictwo w relacji do judaizmu wczesnego i rabinistycznego*. Ta część podzielona została na trzy odcinki. Pierwszy z nich posiada tytuł: *Wczesny judaizm* i zawiera aż pięć rozdziałów omawiających kolejno: pojęcie i ideologie; wczesnożydowską identyczność; wczesnożydowskie grupy (ogólnie o powiązaniach ideologicznych i historycznych, czasy machabejskie i hasmonejskie jako podstawa dla nowych linii rozwojowych, podziały i dążności poszczególnych grup (ich stosunek do hellenizmu, zaangażowanie dla religijno politycznego dobra narodu żydowskiego, oczekiwanie Bożego panowania na ziemi), grupy i ideologie, które wywarły szczególnie wpływ na dalszy rozwój w żydostwie i chrześcijaństwie, mianowicie apokaliptyka, nadzieje mesjańskie, koncepcje życiowe mądrościowo-prawne; ludzie z Qumran); literatura pseudepigraficzna (sytuacja historyczna w badaniach, możliwości wypowiedzenia się w pseudepigrafii, podstawowe trendy literatury pseudepigraficznej w czasach Jezusa, drogi przenikania do Nowego Testamentu i chrześcijaństwa); Józef Flawiusz i Filon z Aleksandrii.

Drugi odcinek poświęcony jest żydostwu rabinistycznemu, które zostało przedstawione w dwóch rozdziałach: pierwszy zajmuje się literaturą rabinistyczną (talmudy, midrasze, targumy, modlitwy i literatura „podziemna”, literatura polemiczna żydowska i chrześcijańska, próba oceny). Drugi rozdział ukazuje życiowe podstawy i praktyki według ideałów rabińskich: duchowość (tutaj mowa szeroko o *Aqedah*, czyli ofierze Abrahama według Rdz 22, o *Qiddusz ha-Szem* i *Chillul ha-Szem*, czyli o uświęceniu Boga przez męczeństwo i bohaterские czyny, oraz o lżeniu Boga przez postępowanie niegodne, zwłaszcza bałwochwalstwo), prawo i służba Boża (tu porównanie kultu chrześcijańskiego z pobożnością żydowską).

Trzeci odcinek drugiej części zajmuje się Jezusem Chrystusem w trzech rozdziałach. Pierwszy omawia współczesne żydowskie i chrześcijańskie opracowania postaci Jezusa jako Żyda (J. Wellhausen, J. Klausner, R. Bultmann, H. Conzelmann, S. Schulz, F. Mussner, M. Buber i in.). Druga przedstawia Jezusa w Jego żydowskiej ojczyźnie: działalność publiczna, skazanie na śmierć. W trzecim rozdziale jest mowa o Chrystusie wiary: ziemskiego Jezusa można uważać za należącego do żydostwa i do chrześcijaństwa. Czy naruszenie monoteizmu (problem pogodzenia wiary w boskość Chrystusa z monoteizmem w ujęciu żydowskim)? Wcielenie Boga — czy jest wywróceniem żydowskiej wiary (próba zbliżenia płaszczyzny myślowej z teologią żydowską)? Zgorszenie krzyża i zagadnienie mesjańskie. Z samych tematów części drugiej widać, że jest to część najważniejsza i najtrudniejsza, bo zawiera to, co najbardziej różni chrześcijaństwo od żydostwa i stanowi dla tego ostatniego wciąż nie do pokonania „kamień obrazu”.

Część III nosi tytuł: *Żydzi i chrześcijanie w czasach po Chrystusie: przeciwko sobie, obok siebie i dla siebie wzajemnie*. Podzielona została na dwa odcinki. Pierwszy z nich przedstawia owo „przeciwko sobie”, drugi natomiast — „obok siebie i dla siebie”. Pierwszy dzieli się na dwa rozdziały

ukazujące postawę i zachowanie się obu przeciwnych stron. W rozdz. I mamy: *Żydowsko-chrześcijańskie rozłączenie się*. W trzech punktach omawia się informacje z Nowego Testamentu (obawa przed możliwością wykluczenia, sfaryzowanie chrześcijaństwa pochodzenia żydowskiego, współzawodnictwo w ramach ludu Bożego); rabińskie „błogosławieństwo przeciw kacerzom” (naukowe zagadnienie wyklęcia chrześcijan jako kacerzy, rabinistyczne tradycje o powstaniu tego błogosławieństwa w modlitwie 18-tu błogosławieństw); stanowisko Ojców Kościoła wobec rozłączenia się żydowsko-chrześcijańskiego. Rozdz. II — *Chrześcijańska wrogość wobec żydów* — zawiera cztery punkty: powstałe problemy, krytyki i żądania teologii holokaustu (wyniszczenia); uwagi co do treści i zakresu pojęć antysemityzm, antyjudaizm, nienawiść do żydów, wrogość wobec żydów; spostrzeżenia co do zagadnienia ewentualnego antyjudaizmu nowotestamentowego; spostrzeżenia odnośnie chrześcijańskiego antyjudaizmu.

Drugi odcinek (*Obok siebie i dla siebie wzajemnie*) zawiera trzy rozdziały. Pierwszy z nich dotyczy wypowiedzi na temat tożsamości żydowskiej: Izrael, żydostwo jako rzeczywistość społeczna, żydostwo jako rzeczywistość religijna, żydostwo jako rzeczywistość związana dziejowo, zreasumowanie wypowiedzi żydowskich co do tożsamości. Drugi rozdział ukazuje żydowskie doświadczenia wiary w trzech punktach: nauki odnośnie do wiary jako narzędzie zaprowadzenia pokoju w łonie żydostwa; pouczenia o wierze jako wyraz obawy przed tendencją mistyczno-ezoterycznymi (elementami transcendentnymi); powinowactwo średniowiecznych systemów nauczania żydowskich z dogmatami chrześcijańskimi. Trzeci rozdział ukazuje perspektywy na przyszłość, zakładając, że chrześcijaństwo i żydostwo są instytucjami otwartymi, a chrześcijanie i żydzi będą współpracowali ze sobą dialektycznie i dialogowo, biorąc też pod uwagę powstanie państwa Izrael, które stanowi przedmiot dialogu nie tylko chrześcijańsko-żydowskiego, ale również chrześcijańsko-żydowsko-islamskiego pod kątem widzenia pokojowego współistnienia.

W książce przeprowadzone zostały dezyderaty wyrażone przez Flussera w uwagach wstępnych. Jest to pierwsze w języku niemieckim tak wszechstronne i obszerne przedstawienie zagadnień dotyczących relacji obu religii, z oceną teologiczną judaizmu opartą na fachowej znajomości miarodajnych tradycji żydowskich i wyrażoną nie tylko z pozycji chrześcijańskiej, ale po przeprowadzeniu dialogu z uczonymi żydowskimi, właśnie według najlepszych prognoz zawartych w ostatnim rozdziale dzieła (*Perspektywy*). Materiał bogaty, dobrze usystematyzowany, odważnie i bardzo interesująco przedstawiony czytelnikowi.

o. Józef Wiesław Roston OFMConv., Warszawa

Byzantinische Mosaiken aus Jordanien (Katalog des Nö. Landesmuseums, Neue Folge, Nr 178. 1. Auflage, Wien 1986. Gesamtverantwortung für Ausstellung und Katalog im Auftrag des Department of Antiquities of Jordan, Amman: Helmut Buschhausen), s. 251.

Na zamku Schallaburg w Dolnej Austrii, w pobliżu sławnego opactwa benedyktyńskiego w Melk, odbyła się wystawa bizantyjskich mozaik z Jordanii pod inspicjami Jordańskiego Ministerstwa Starożytności (Department of Antiquities of Jordan), skompletowana i opracowana naukowo przez przedstawicieli nauki z Jeruzolimy, Ammanu, Rzymu, Bolonii, Wiednia, Paryża i Brukseli. Wystawa poprzednio była pokazywana w Pallazo Venezia w Rzymie (w dniach 12.6.—27.7.1980), następnie w Schallaburg (9.8—12.11.1986). I tu właśnie można było dostać pięknie przygotowany w języku niemieckim katalog, o którym warto parę słów powiedzieć. Po krótkiej przedmowie napisanej przez Adnan Hadidi i Nasri Atalla, odnośnych dyrektorów Ministerstwa Starożytności i Turystyki z Jordanii, z której dowiadujemy się,